

KS. BOLESŁAW KUMOR

ARCHIWALIA POLONIJNYCH PARAFII ŹRÓDŁEM DO BADAŃ NAD ŻYCIEM RELIGIJNYM POLONII

Na wstępie pragnę sprecyzować dokładnie temat mego referatu; chcę mówić tylko o archiwaliach parafii polonijnych, a więc o tych źródłach, które wytworzyły same parafie i instytucje parafialne takie jak: towarzystwa i bractwa parafialne, szkoła, klasztor. Nie będę zatem mówił o archiwach diecezjalnych, odnoszących się do parafii polonijnych, ani o prasie polonijnej. Nie wejdą też w zakres moich rozważań teksty tak licznych synodów amerykańskich diecezjalnych, prowincjalnych i plenarnych, które choć przynoszą niezwykle bogate i interesujące materiały źródłowe w tym zakresie, nie należą jednak do archiwaliów parafialnych. Pragnę dodać jeszcze jedno, istotne wyjaśnienie: moją wypowiedź chcę oprzeć na przykładzie parafii polonijnych w stanie Connecticut, które znam prawie wszystkie z autopsji. Znam wprawdzie osobiście kilka dalszych archiwów parafii polonijnych w Chicago, Ill. i Cleveland, Ohio, ale doświadczenia te są zbyt eklektyczne, by mogły stanowić podstawę do wypowiedzi naukowej. I jeszcze jedno zastrzeżenie - w referacie będzie mowa tylko o parafiach katolickich.

Trzeba stwierdzić, że dotychczasowe badania naukowe w zakresie życia religijnego Polonii amerykańskiej w bardzo miernym i niezwykle wąskim zakresie wykorzystywały archiwalia parafii polonijnych. Ogromna większość badaczy, socjologów religii, sięgała prawie wyłącznie do ankiety lub w rzadkich wypadkach do srebrnych lub złotych książeczek, wydawanych przez poszczególne parafie polonijne z okazji srebrnego lub złotego jubileuszu swego istnienia. Tymczasem historyk nie ma zbyt wielkiego zaufania do ankiety, jako że jest ona źródłem bardzo subiektywnym i z reguły odpowiada na pytanie jak jest, a nie dlaczego tak jest. Nie wielką wartość w naszym zakresie posiadają srebrne

i złote ksiąteczki, jako że prawie nic nie mówią na temat życia religijnego.

Stan Connecticut, położony na wschodzie Stanów Zjednoczonych, należy do najmniejszych terytorialnie stanów. Obejmuje zaledwie 12 685 km² w stosunku do 9 363 100 km² całego terytorium USA. W 1984 roku cały stan liczył 3 138 000 ludności, podczas gdy ludność całej Unii wynosiła 234 249 000 osób¹. Prawie linealnie, choć z pewnymi korekturami granicznymi, z granicami stanu pokrywały się granice diecezji hartfordzkiej, powołanej do życia przez pap. Grzegorza XVI bullą "In suprema militantis Ecclesiae" z dnia 18 IX 1843 r.² Dopiero pap. Pius XII bullą "Considerantibus Nobis" z dnia 6 VIII 1953 r. podzielił diecezję hartfordzką na trzy diecezje: Hartford, Bridgeport i Norwich, wyniósł Hartford do godności archidiecezji i metropolii, a do hartfordzkiej prowincji kościelnej włączył nadto diecezję Providence ze stanu Rhode Island³.

W stanie Connecticut do 1869 r. wszystkie parafie miały charakter irlandzki. Pierwszy wyłom w tym względzie zrobili Niemcy, którzy przed 1869 r. utworzyli parafię etniczną pod wezwaniem św. Bonifacego w New Haven. Z kolei Francuzi założyli przed 1880 r. własną parafię pod wezwaniem Świętych Aniołów w Meriden, a nieco później zrobili to Polacy /Meriden - 1892/, Włosi /Meriden - 1894/ i Litwini /Waterbury - 1894/. W 1900 r. w diecezji hartfordzkiej, czyli w stanie Connecticut, na 182 parafie, 25 z nich miało charakter personalno-etniczny /13,74%/⁴. Około 1920 r. w całym stanie Connecticut do 22 polskich parafii zapisanych było łącznie 62 816 Polaków katolików, podczas gdy cała diecezja liczyła ich 441 193 /14,24%/⁵.

Imigracja polska do stanu Connecticut rozpoczęła się dopiero po 1870 r. Najstarszy znaleziony dotąd przekaz źródłowy o chrzcie polskiego dziecka w tym stanie odnosi się do 1871 r. /Hartford/⁶. Nasilenie imigracji polskiej nastąpiło dopiero po 1890 r. głównie z zaboru rosyjskiego i austriackiego. Tylko bardzo nieliczni odsetek Polonii w Connecticut przybył z zaboru pruskiego. Polacy osiedlali się w dużych, przemysłowych miastach tego stanu: Hartford, Bridgeport, New Britain, New Haven, Stamford⁷.

W ślad za nasileniem się polskiego osadnictwa w Connec-

ticut zaczęły się organizować polskie parafie etniczne. Pierwsza z nich powstała pod wezwaniem św. Stanisława Biskupa w Meriden /1892/, następne pod wezwaniem Najśw. Serca Jezusowego w New Britain /1894/, św. Michała w Brigdeport /1899/ - 3 w XIX stuleciu. Do 1927 r. powstało ich łącznie 27, a ostatnia z nich pod wezwaniem św. Krzyża w New Britain została utworzona w listopadzie 1927 r.^B Warto dodać, że jeszcze w 1984 r. w trzech parafiach /Hartford, New Haven, New Britain - Najśw. Serce Jezusa/ odprawiano w niedziele i święta 3 msze św. po polsku, w 6 dalszych parafiach /New Britain - św. Krzyż, Derby, Brigdeport, Meriden, Norwich, Stamford/ dwie msze św., w 9 dalszych tylko 1; a w pozostałych parafiach polonijnych ograniczano się do odczytania Ewangelii po polsku lub 2 - 3 razy w roku do celebracji całej liturgii po polsku. Według ocen kard. Karola Wojtyły po jego wizytacji Polonii amerykańskiej w 1969 r. "Polonia w Connecticut jest żywotna".

A teraz przejdźmy do głównego tematu naszego wykładu. Najbardziej wartościowym zespołem archiwaliów parafialnych do poznania różnorodnych aspektów życia religijnego parafii polonijnej są ogłoszenia parafialne. Prowadzono je z reguły do około 1950 r. wyłącznie w języku polskim i były spisywane w zeszytach w chronologii kalendarza kościelnego. Około 1950 r. do ogłoszeń zaczyna przenikać język angielski, a z chwilą wprowadzenia powielanego Biuletynu parafialnego język angielski otrzymał pełne współobywatelstwo, by z biegiem czasu wyprzeć całkowicie lub częściowo język polski. To ostatnie zjawisko wypierania języka polskiego z Biuletynu parafialnego dokonało się po II Soborze Watykańskim. Ogłoszenia parafialne, moim zdaniem, stanowią podstawowe źródło do dziejów parafii i jej życia religijnego. Jest to bogata kopalnia dla historyka, dostarczająca materiałów z zakresu duszpasterstwa parafialnego, życia społecznego, kulturalnego, narodowego i towarzyskiego tamtejszej Polonii. Ogłoszenia bowiem informują w detalach o wszelkich przejawach tego życia, inicjatywach duszpasterskich, a także dostarczają bogatych materiałów na temat wszelkich aspektów życia narodowego i łączności Polonii z krajem i jego kulturą. Wartość tego typu źródeł dla historii Polonii jest tym większa, że na żywo informują one w formie kalendarium

o przejawach tego życia i to w aspekcie nie normatywnym /"jak powinno być"/, ale faktycznym /"jak było"/.

W zakresie życia religijnego ogłoszenia parafialne informują:

1° o służbie Bożej niedzielnej, świątecznej i w dni powszednie, o nabożeństwach /nieszpory, gorzkie żale, nabożeństwa majowe, różańcowe, 40-godzinne nabożeństwo itp./, często o frekwencji tych nabożeństw czy też ich powolnym zaniku. Ogłoszenia informują również o przenikaniu języka angielskiego do tych nabożeństw, o dwujęzyczności itd.

2° O życiu sakramentalnym parafian, a więc o spowiedzi i komunii św., szczególnie o sakramentach wielkanocnych, I Komunii św., bierzmowaniu, odwiedzaniu i sakramentach dla chorych, święceniach kapłańskich i ślubach zakonnych.

3° O katechizacji młodzieży parafialnej, zwłaszcza pozaszkolnej ze szkół państwowych podstawowych i średnich. O katechizacji specjalnej przed bierzmowaniem, małżeństwem itp. Często informują ogłoszenia o kaznodziejstwie w parafii, tematyce kazań, zwłaszcza w ważniejsze uroczystości.

4° O formach nadzwyczajnych przeżyć religijnych, jak nowenny, tridua, rekolekcje, misje, różne uroczystości większe i rzadkie łącznie z Sacrum Poloniae Millenium, pielgrzymki, film religijny itp.

5° W częstych wypadkach ogłoszenia parafialne przynoszą garść wiadomości o czytelnictwie religijnym /zamawianie prenumeraty czasopism religijnych/ lub wprost przynoszą okruchy literatury religijnej, jak to czynią ostatnio Biuletyny drukowane.

6° Z reguły ogłoszenia parafialne załączają listę intencji mszalnych na najbliższy tydzień. Jest to wspaniały materiał do badań nad wiarą parafian w nadprzyrodzone moce mszy św., w zależność człowieka od pomocy Bożej /intencje błagalne i o błogosławieństwo/, w życie pozagrobowe /intencje za zmarłych/, w skuteczność modlitwy /intencje dziękczynne/ czy Świętych obcowania /intencje ku czci Świętych/. Warto na przykład zauważyć, że w parafii św. Krzyża w New Britain celebrowano rocznie około 1 600 takich intencji⁹.

7° W bardzo częstych wypadkach Biuletyny parafialne podają wykaz pieśni religijnych, które należy śpiewać w czasie mszy św. Dzięki temu możemy zapoznać się z rocznym repertuarem tych pieśni, które są znane i używane w parafii.

Ostatnio ten repertuar normuje mszalik "Pan z wami", wydany przez Polskie Seminarium Duchowne w Orchard Lake, Mich.

Nie ulega wątpliwości, że ten zespół źródeł posiada kapitalną wartość do badań nad życiem religijnym Polonii. Uzupełniają go statystyka doroczna z zakresu frekwentowania mszy św. niedzielnej i świątecznej i przyjmowania komunii św. Statystykę tę wprowadzono w diecezjach Connecticut około 1960 r. Polecenie odpowiednich biskupów zobowiązywało proboszczów do liczenia w niedziele październikowe parafian będących na mszy św. i przystępujących do komunii św. Okazało się m.in. w parafii św. Józefa w Norwich, że na niedzielną mszę św. uczęszcza tu od 80% /1964/ do 55% /1977/ parafian¹⁰.

Wysoką wartość źródłową o charakterze statystycznym posiadają doroczne raporty - "Annual report" o stanie parafii, przesyłane do kurii biskupich, ale z reguły w kopiach lub raptularzach zachowywane w archiwach parafialnych. Relacje te, zaprowadzone w diecezjach amerykańskich wkrótce po 1870 r.¹¹, zachowały się w Archiwum Archidiecezjalnym w Hartford dla wszystkich parafii polskich w stanie Connecticut od 1892 /Meriden/ do 1953 r., czyli do podziału archidiecezji. Większość wszakże parafii polonijnych w tym stanie posiada kopie "Annual report" we własnych archiwach. Rubrycystyka relacji z biegiem czasu została bardzo rozbudowana i dzisiaj obejmuje około 150 pytań w większości z zagadnień finansowo-gospodarczych. Z zakresu życia religijnego relacje podają: liczbę dzieci ochrzczonych, liczbę dorosłych ochrzczonych, liczbę zawieranych małżeństw w ciągu roku, liczbę małżeństw "uważnionych" /"revalidatio"/ po ślubie cywilnym czy przed ministrem akatolickim zawartych; do roku 1965 podawano zawsze liczbę parafian, którzy przystąpili do spowiedzi wielkanocnej. Dotąd podaje się wykaz towarzystw parafialnych i liczbę członków każdego z nich, a także liczbę dzieci i młodzieży uczęszczających na katechizację pozaszkolną. Załącza się też liczbę dzieci pierwszokomunijnych i bierzmowanych.

Najlepiej i z reguły w pełnym komplecie zachowane są parafialne księgi sakramentalne: urodzonych i ochrzczonych /Registrum natorum et baptizatorum/, zaślubionych /Registrum matrimonium contrahentium/, zmarłych /Registrum defunctorum/,

I Komunii św. /Registrum primam Communionem recipientium/, bierzmowanych /Registrum confirmatorum/ i odwiedzin chorych /Sick Call Register/. Najczęściej, choć nie zawsze od początku, księgi te prowadzono w języku łacińskim, później polskim, a po 1960 r. wyłącznie w angielskim. Rubrycystykę zapisu tych ksiąg unormował synod plenarny w 1866 r. a następnie synody hartfordzkie z 1878 i 1886 r.¹² To prawda, że księgi te stanowią nade wszystko kapitalne źródło do badań demograficznych i asymilacyjnych, ale badacz życia religijnego znajduje w nich również bogaty materiał wieloaspektowy w zakresie problemów życia religijnego. Tak księgi ochrzczonych dostarczają szczegółowych informacji o terminie chrztu dzieci od ich urodzenia, o chrzcie z wody albo zmarłych dzieciach bez chrztu, o chrztach ludzi dorosłych - konwertytów, o imionach nadawanych dzieciom na chrzcie, te zaś są nie tylko wyrazem pewnej mody, ale i kultu religijnego. Księgi zaślubionych informują o kapitalnym zjawisku, jakim były małżeństwa mieszane wyznaniowo i religijnie, co często równało się małżeństwu mieszanym narodowo, a co dla badań procesów asymilacyjnych ma podstawowe znaczenie. Mamy też dokładne informacje o małżeństwach "uważnionych" /"re-validatio"/, a więc zawartych uprzednio przed urzędnikiem stanu cywilnego czy też ministrem akatolickim. Księgi zmarłych i Księgi odwiedzin chorych informują, jakie sakramenty przyjął zmarły lub chory czy też odchodził ktoś bez sakramentów świętych.

Gdy mowa o życiu sakramentalnym wiernych, to dużą wartość mają księgi komunii wielkanocnej; spisywano je alfabetycznie każdego roku na podstawie wydanych na początku Wielkiego Postu i zwróconych przy spowiedzi kartek wielkanocnych. Zwyczaj ten znany w Polsce już w XVII w. został przeniesiony przez polskich księży do Ameryki i praktykowany do około 1965 r. Po tym roku kartki do spowiedzi wielkanocnej zaczęły zanikać w Connecticut¹³. Księgi komunii wielkanocnej zawierają imiona i nazwiska parafian, adres ich zamieszkania i datę przystąpienia do komunii wielkanocnej oraz wysokość opłaconego podatku parafialnego. Prowadzono je prawie wyłącznie w języku polskim.

Dla życia organizacji katolików świeckich w parafiach polonijnych podstawowe znaczenia posiadają księgi protokołowe, a także księgi członków i księgi kasowe towarzystw kościel-

nych. Towarzystwa te były bardzo liczne w parafiach polonijnych. Dość wspomnieć, że w parafii Najśw. Serca w New Britain, prowadzonej przez głośnego ks. Lucyana Bójnowskiego, w 1924 r. były aż 24 stowarzyszenia religijne, a szereg z nich powstało jeszcze w XIX stuleciu¹⁴. Towarzystwa te obejmowały dzieci, młodzież i ludzi dorosłych; przed 1945 r. rzadko trafił się parafianin, który by nie należał do jakiegoś towarzystwa. Nie było parafii polonijnej, w której nie działałyby towarzystwa kościelne. Tak na przykład w parafii polonijnej w Norwich liczącej około 2 tysiące wiernych działało w latach 1950-1980 jeszcze 16 różnych organizacji religijnych, a łączna liczba ich członków wahała się do 1 624 /1955/ do 750 /1975/. Obok tych towarzystw istniały nadto organizacje narodowe i kulturalne, które mają również mocny charakter religijny¹⁵. Księgi protokołowe towarzystw kościelnych informują na bieżąco o różnych formach życia religijnego członków /wspólne msze św., spowiedzi, komunie św., adoracje Najśw. Sakramentu itp./, ich życiu kulturalnym, towarzyskim i narodowym, a także o chrześcijańskiej działalności charytatywnej. Należy zauważyć, że książki te najczęściej pozostają w rękach prywatnych i obecnie grozi im zniszczenie.

Dalsze zespoły archiwaliów parafialnych nie posiadają wprawdzie pierwszorzędnej wartości do badań w zakresie życia religijnego, ale dostarczają one również w tym zakresie cennych informacji. Do tego typu archiwaliów należą spisy ludności parafii. Spisy te zachowały się w niektórych parafiach polonijnych od początku XX stulecia /m.in. Rockville - 1905, New Britain - 1909, Suffield - 1907/. Spisów dokonywano z reguły w czasie wizytacji parafii i do około 1950 r. sporządzano je wyłącznie w języku polskim. Wachlarz informacji spisów jest bardzo szeroki, zwłaszcza w aspekcie demograficznym. Spisy sporządzane przez ks. Lucyana Bójnowskiego w New Britain przynoszą również obfite informacje w zakresie życia religijnego parafian. A więc zamieszczają informacje czy dzieci uczęszczają do szkoły katolickiej, czy domownicy uczęszczają na mszę św. niedzielną, czy chodzą do spowiedzi, czy chodzą do komunii wielkanocnej, czy byli bierzmowani, czy i jakie czytają gazety? Podają informacje o rozbitych małżeństwach, o małżeństwach cywilnych, o postawie moralnej parafian itp.¹⁶

Obok ksiąg sakramentalnych archiwa parafii polonijnych w Connecticut przechowały, często w komplecie, księgi kasowe i rachunkowe parafii. Prowadzono je z reguły w języku polskim aż do 1960 r., kiedy to zaprowadzono w diecezjach Connecticut drukowane, angielskie księgi kasowe. Księgi te mogą uzupełnić w dość szerokim zakresie ogłoszenia parafialne, gdyby tych brakowało. Przez drobiazgowe zapisy w zakresie dochodów i wydatków parafialnych informują o nabożeństwach parafialnych /nieszpory, Gorzkie żale, nabożeństwa majowe, różańcowe, 40-godzinne/, o misjach, rekolekcjach, nowennach, towarzystwach kościelnych czy też o zakupie różnych przedmiotów kultu religijnego. Dalsze informacje dotyczą prenumeraty różnych czasopism kościelnych, przyjazdu do parafii z pomocą duszpasterską obcych księży itp.

W większości parafii polonijnych w Stanach Zjednoczonych pracowały i pracują siostry zakonne, z reguły polskiego pochodzenia, które prowadziły szkołę parafialną. W Connecticut na 27 parafii polonijnych w 16 parafiach siostry zakonne prowadziły szkołę parafialną lub przynajmniej katechizację¹⁷. Każdy dom zakonny prowadził na bieżąco kronikę domu i kronikę szkolną. Do około 1960 r. pisano je po polsku, a następnie po angielsku. Te właśnie kroniki domów zakonnych informują na bieżąco o wielu aspektach życia religijnego parafii. Podają więc relacje o obrzędach I Komunii św., bierzmowaniu, misjach i rekolekcjach parafialnych, większych uroczystościach religijnych itp. Kroniki natomiast szkolne informują świetnie o teatrze szkolnym, który dostarczał przeżyć estetyczno-religijnych w formie jasełek /do około 1940 r./, wieczorków grauacyjnych /"popisy"/, religijnych i narodowych. Nie od rzeczy można będzie tu wspomnieć katalogi dzieci szkolnych, które informują o przeniesieniu dzieci ze szkoły publicznej do parafialnej i odwrotnie. Wiadomo, że szkoła parafialna ma zawsze charakter religijny.

Ten pobieżny rzut oka na archiwalia polonijne wskazuje na ich niezwykle bogactwo w zakresie różnych aspektów życia religijnego Polonii amerykańskiej. Materiałów tych nie zastąpią w żadnym wypadku ankiety czy złote książeczki. Bez sięgnięcia bezpośredniego do tego typu źródeł historyk czy socjolog religii nie będzie mógł dać rzetelnej pracy na temat życia religijnego Polonii amerykańskiej.

PRZYPISY

- 1 The official Catholic Directory anno Domini 1978. New York 1978 - General Summary pag. 3; The World Almanac and Book of Facts 1985. New York 1985 s. 594, 635.
- 2 Acta Gregorii Papae XVI /.../ cura A. M. Benasconi. Romae 1902 vol. III nr 245 s. 303.
- 3 "Acta Apostolicae Sedis". Vol. 45: 1953 s. 839-844.
- 4 B. K u m o r. Dzieje parafii polskiej rzymskokatolickiej św. Józefa Norwich 1904-1979. Norwich, Ct 1980 s. 21.
- 5 B. K u m o r. Dzieje parafii św. Krzyża New Britain, Conn. New Britain, Ct 1979 s. 2.
- 6 B. K u m o r. Polonia and Polish Parish rom.kath. St. Cyrill and Methodius in Hartford. Ct 1873-1980 s. 8.
- 7 D. S. B u c z e k. Immigrant pastor. The Life of the Hight Rev. Msgr Lucyan Bójnowski of New Britain, Conn. Waterbury, Ct 1974 s. 8 nn.
- 8 L. B ó j n o w s k i. Historia parafii polskich w diecezji hartfordzkiej w stanie Connecticut w Stanach Zjednoczonych. New Britain, Ct 1939 s. 27, 187, 189, passim; K u m o r. Dzieje parafii św. Krzyża s. 2.
- 9 K u m o r. Dzieje parafii św. Krzyża s. 68.
- 10 K u m o r. Dzieje parafii św. Józefa s. 145 n.
- 11 Decreta synodorum Hartfordiensium in unum volumen collecta. Hartfordiae, Conn. 1902 s. 27 nr 37, s. 42 nr 13, s. 86 nr 47.
- 12 Tamże.
- 13 K u m o r. Dzieje parafii św. Józefa s. 160.
- 14 B ó j n o w s k i. Historia s. 33 nn.
- 15 K u m o r. Dzieje parafii św. Józefa s. 212 nn.
- 16 B. K u m o r. Archiva parafii polonijnych jako źródło do badań nad dziejami Polonii w USA. "Studia Polonijne" 3:1979 s. 371 n.
- 17 The official Catholic Directory s. 120-127, 382-389, 603-606.

PAROCHIAL ARCHIVES - A SOURCE TO THE RESEARCH
ON THE RELIGIOUS LIFE OF POLONIA

S u m m a r y

The above paper has been based on my personal experience and research on the history of the Polish-American parishes in Connecticut, the U.S.A. Parochial news /transformed into bulletins after 1950/ constitute the most valuable archival source in the Polish-American parishes. They present a comprehensive historical material on the pastoral care in the parish as well as its social, cultural and informal life. Annual Reports of the parish, sent to the Bishop's office on the turn of each year, are also of considerable value. As a matter of fact, these reports are collected mostly in the diocesan archives. They supply information on the movements of parishioners, the existing Church societies and organiza-

tions, participation in the sacraments, and above all, the financial and economic life of the parish. The Sacramental Reports /the numbers of baptism, the First Holy Communion, Confirmation, matrimonies and eaths/ are of primary importance for the research on demography and assimilation. The records of the Easter Communion are of similar value. Moreover, the reports of various fraternities, Church and national societies excellently present the social and national life of Polonia. Next, such archival collections as censuses, cash books and accounts casually inform about the sacramental life, services, missions etc. The archival materials of the parish school may additionally touch upon some aspects of the religious life of the parish, the theatre and so on. All these sources contribute a lot to the research on the religious national, cultural, and social life of Polish-Americans.